

KÜLTÜREL HUKUK: GELENEKSEL KONTROL MEKANİZMALARI

CULTURAL LAW: TRADITIONAL CONTROL MECHANISMS

Mehmet Şükrü NAR*

Özet: Antropolojik anlamda değerlendirdiğimizde hukuk kavramı, kültürel bir olgu veya kültürün bir yansıması olarak ortaya çıkan bir kavram biçimi olmaktadır. Bu yönüyle hukuk, kültürel kontrol mekanizmalarıyla ait olduğu topluluğun düzenini sağlamaya çalışır. Bu anlamda örf, adet, gelenek, ahlak, inanç biçimleri... gibi geleneksel hukukun kökenini oluşturan temalar topluluk denetiminin en önemli aracı ve gücü olmuştur. Bu çalışma, daha ziyade kapalı, içe dönük geleneksel toplumlarda, baskın kültürel olgunun bir yansıması olarak ortaya çıkan kültürel hukukun işlevsel yönünü kültür, suç ve hukuk kavramları içinde açıklamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Hukuk Antropolojisi, Geleneksel Hukuk, Kültürel Hukuk, Kontrol Mekanizmaları, Kültür, Suç, Töre

Abstract: When evaluated in anthropology the concept of law becomes a term which appears as a cultural phenomenon or a reflection of a culture. In this respect, law aims to control the order of the society which it belongs to through cultural control mechanism. In this sense, themes which forms the source of such traditional law as tradition, moral and belief became the most significant tool and power of social control. This study, aims to explain the functional aspect of the cultural law that occurs as a reflection of dominant cultural phenomenon that mostly exist in closed, introvert societies, in terms of culture, crime and law.

Keywords: Anthropology of Law, Traditional Law, Cultural Law, Control Mechanisms, Culture, Crime, Mores.

GİRİŞ

Sosyal ve kültürel bir varlık olarak doğan insan, çoğu kez belirli bir topluluğun parçası olarak doğar ve yaşamını sürdürür. Ancak bireyin, bir arada yaşama eğilimi bağlı olduğu topluluk ya da grup içindeki ilişkilerini belirli bir düzen içinde yürütmesi ve bu düzenin kalıcılığı için birtakım normlara uymasını gerekli kılar. Diğer bir ifade ile toplumsal düzenin sağlıklı bir şekilde işleyişi, sınırları ve kuralları

* Dr.(mehmet.sukru@myynet.com)

tespit edilmiş olan ortak bir uzlaşıya ya da otoriter bir anlayışa dayanır. Bu durum, insan doğasının getirdiği bir zorunluluk olup bu ilişkiler çerçevesinde birey yaşadığı topluluğun birer parçası olur.

Ancak topluluk içinde tam manasıyla bir uzlaşa sağlanamamakta, bir şekilde anlaşmazlıklara rastlanabilmektedir. Patolojik bir olgu olarak ortaya çıkan böylesi bir sonuç ise kaos ve çatışma ortamının oluşmasına neden olmaktadır. Oysaki mevcut düzenin güvence altına alınarak düzensizliğin bertarafına yönelik anlaşmazlıkların çözülmesi gerekli olmakta, aksi durumda toplumsal birliğin devamlılığı tehlikeye düşmektedir (Roberts,2010).

Genel anlamda toplumsal denetiminin en belirgin araçları sınırları yasalarca belirlenmiş olan kurallardır. Bunun yanında, topluluk üyeleri kurallara uymayı sağlamak ve bunu sürekli kılmak için yasalar dışında, toplumların kendi içsel değer yargılarının bir ürünü olarak kabul edebileceğimiz toplumun resmi olmayan araçlarına da ihtiyaç duyar. Bu kurallar, topluluğun, inanç biçimleri, ahlak, adet, örf, gelenek-görenek gibi yerleşik unsurları ile açıklanabilir.

Özellikle bu durumu geleneksel yaşam biçiminin hakim olduğu toplumlarda görmek daha olasıdır. Geleneksel toplumları şekillendiren ayırıcı güç, çoğu kez cinsiyet, etnisite, din, davranış örüntüleri gibi unsurların oluşturduğu grup içi baskın olan kültüre dayalı sosyal ilişkiler ağıdır. Bu yönüyle sosyal ve kültürel çevre, insana nasıl ve ne şekilde davranacağına ilişkin kalıplaşmış roller sunmaktadır. Bu anlayış içinde, bireyler tarafından toplumca kabul edilen normların ihlali söz konusu olduğunda az ya da çok sosyal ve kültürel baskı topluluk denetiminin önemli bir unsuru olabilmektedir (Bates, 2009).

Küçük ölçekli ve uzmanlaşmanın basit olduğu toplumlarda, devlet örgütlenmesinin sahip olduğu merkezi bir kontrol mekanizması bulunmamakta toplumsal kontrol, çoğu durumda yasa harici mekanizmalarla sağlanmaktadır. Böylesi bir yaklaşım, örgütsüz toplulukların veya örgütlenmesini kısmen tamamlamış olan geleneksel topluluklarda, düzeninin sağlanmasına dair hukuk kuralları harici normatif düzenleyicilerin varlığını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bu anlayış, hukuk ve kültür kavramlarına bütünler bir nitelik kazandırarak hukuka, formel niteliğinin yanında kültürel bir olgu olarak bakmanın da önemine işaret eder. Aslında asıl olması gereken de bu söylemdir;

çünkü hukuku sadece yasalarla açıklamaya çalışmak ona alan daraltıcı bir anlam yükleyebilecektir. Bu çalışma daha ziyade kapalı, içe dönük geleneksel toplumlarda, baskın kültürel olgunun bir yansıması olarak ortaya çıkan kültürel hukukun işlevsel yönünü *kültür, suç ve hukuk* kavramları içinde açıklamayı amaçlamaktadır.

I. Kültürel Hukuk Kavram ve Kapsamı

Her toplulukta maddi ve manevi gereksinimleri gidermek maksadıyla oluşturulmuş insan ilişkilerini düzenleyen, kurallar, gelenek ve görenekler, kişisel düşünceler, tavır ve davranışlar vardır. Bu ilişki ağının bir araya gelmesi “kültür” adı verilen sosyal olguyu meydana getirir. Bu yönüyle kültür, genel anlamda bir toplumun, diğer toplumlardan farklı olan yaşam şekli, alışkanlıkları ve öğrenilmiş davranışlarıdır. Kültür bir topluluğu diğerinden ayıran, tüm üyelerce paylaşılan, sürdürülebilir değer ve davranışları tanımlayan, topluluğun dili, dini, davranışları, değerleri, gelenekleri, simgeleri ve kurallarıdır; kısaca yaşama dair her şeydir (Malinowski,1998;Wells,1994).

Hukuk ise hemen hemen bütün örgütlenme yapılarında var olan, toplumsal yaşamın temelini oluşturan sosyal yapılarından biridir. Bu özelliğiyle hukuk, sosyal ve kültürel düzenin devamlılığını temsil eden bir tür sigortadır. Genel anlamda hukuk, toplumların sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel boyutlarından bağımsız olan resmi bir sistem olarak nitelenir. Bu sınıflandırma içinde hukuk, daha ziyade yazılı hukuk kuralları bütünü içinde dikkate alınan kanunlar, kurallar...kısaca resmi uygulamalar dizini olduğudur. Diğer bir ifade ile hukukun yasalar sonucu ortaya çıkan bir takım yazılı hükümler içerdiği vurgusu yapılır. Bu anlayış içinde hukukun kaynağının genellikle devlet olduğu, devletin karar alma gücünün ise yasalar biçiminde ortaya çıktığıdır. Yani hukukun *pozitif(dogmatik) hukuk* kavramıyla açıklanabilmesidir (Hafizoğulları,2000).

Oysaki hukuk, kanunlar yanında kaynağında kültürel değerleri de bünyesinde barındıran bir bütündür. Hukukun belirli bir sosyal yapının tamamını ya da bir alt sistemini temsil etmesi, onu toplumsal yapıdaki diğer unsurlarla ilişkili kılmaktadır. Hukuk, kendisini her ne kadar kanunlarla özdeşleştirmiş olsa da, kökenini kültürün bir ürünü olan geleneksel anlayıştan ayrı tutması da mümkün değildir. Bu yö-

nüyle hukuk, bağlı olduğu toplumun değer yargılarını taşımakta ve birçok yönden yazılı olmayan kurallar neticesi de varlığını sürdürebilmektedir.

Öyle ki, yasaların yanında normatif düzenlemelerle grup içinde oluşabilecek bir hukuksal yapı, topluluk içinde düzenleyici bir öge olarak gereklidir. İnsan düşünsel, aynı zamanda sosyal ilişkileri olan bir varlık olarak kabul edersek ki öyledir; o zaman hukuku, insan ilişkilerinin bir sonucu ya da insan ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak ortaya çıkan düzenleyici bir unsur olarak görmek mümkündür.

Kültürel hukuk ise alt-kültür ya da topluluğa egemen olan değerler arasındaki ilişkileri konu alır. Terminolojik olarak kültürel hukuk, belirli bir topluluğun sosyo-kültürel yaşamını biçimlendiren, ona yön veren kurallar dizini ya da topluluk geneline geçmişten beri sürdürülen kalıplaşmış davranışlar, alışkanlıklar olarak açıklanabilir. Bu ölçütler bireylere, toplumun ihtiyaçlarıyla bağlantılı olarak *kültürleme* yoluyla topluluk içerisinde aktarılmakta ve kültürün sürekliliği içerisinde kuşaklar boyu öğretilmekte ve uygulanmaktadır. Bu kapsamda kültürel hukuk ve onun uygulayıcısı normlar (kontrol mekanizmaları), doğal örgütlenmelerde bireylerin örgüt içindeki ve örgüt dışındaki rollerini, davranış ve tutumlarını, alışkanlıklarını düzenleyen (tanımlayan ya da sınırlayan) araçlardır. Bu durum, ilkel topluluklar, geleneksel toplumlar ya da modern toplumların alt kültürlerinde atfedilen değerlere göre daha bir anlam kazanır. Kültürün bir yansıması ve hukuksal uygulamalarının bir sonucu olarak ortaya çıkabilen bu tür yaklaşımlar, yerine göre suç önleyici sosyal kontrol aracı yerine göre de cezayı yaptırımı olabilen yazılı olmayan bir hukuk normu şeklinde olabilmektedir.

İnsan, kültürü yaratmakla birlikte kültürde insanı biçimlendirmekte faaliyetlerinin konusu ve sonucu olmaktadır. Etkinliği gerçekleştiren bir varlık olarak insan, içsel ve dışsal çevresini değiştirmekle birlikte kendisi de bu süreçten etkilenmekte ve kendi değişimini de gerçekleştirmektedir. Bu etkinlik içinde kültür eylemi, bireyin oluşumu, gelişimi ve var oluşunun da bir ölçütü olarak kabul edilmektedir. Buradan hareketle hukuk kavramı, kültürel bir olgu veya kültürün bir yansıması olarak ortaya çıkan kavram biçimi olmakta ve antropoloji disiplinine kaynak oluşturmaktadır.

Her toplumda o topluluğa özgü ahlak, örf, din gibi sosyal ve kültürel yaşamı belirleyen ve biçimlendiren yapılar bulunur. Hele ki bu durum, geleneksel yaşam şeklinin benimsendiği informal örgüt yapılarında çok daha fazla ön plandadır. İlkel ve geleneksel toplumlarda mevcut düzenin korunması, daha ziyade akrabalık ilişkilerinin şekillendirdiği yazılı olmayan hukuk mekanizmaları ile sağlanırken, modern toplum anlayışında, çoğu kez yazılı hukuk sisteminin ortaya koyduğu normlar ile sağlanır. Örneğin antropolog Malinowski, Trobriand Adası'nda düzenin sürekliliğini grup üyeleri arasındaki karşılıklı yükümlülüğe ve akraba ilişkilerindeki bağlılığa bağlamıştır. Her iki örgütlenme yapısındaki uzlaşma ise var olan normların, toplumun üyeleri üzerinde bir güç aracı olarak kullanılması ve bunun mevcut düzenin devamlılığı için zaruri görülmesidir (Roberts,2010). Yaklaşımlar arasındaki temel ayrım ise bir tarafta yasa metinlerine bağlı yargı kararları ile hukuk kurallarına uyulmasını sağlamak iken, diğer tarafta normatif düzenleyicilerin bir tür yasa hükmünde olması ve bağlayıcı bir nitelik taşımasıdır.

Geleneksel kontrol mekanizmalarının etki alanı değer yargılarına, inanç biçimlerine, coğrafi faktörlere ve örgütlenme yapılarına bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Örneğin, ataerkil aile yapısının hakim olduğu gruplarda ya da coğrafi şartların zor olduğu topluluklarda, güvenlik ya da yiyecek temini gibi gerekçelerle gayri resmi denetim araçları büyük bir önem taşır. Böylesi bir çıkarsama ise hukuk antropolojisinin erken ve geç dönem araştırmalarına dayanak sağlar.

Hukuk antropolojisi, ilkel toplumlardan günümüz toplumlarına kadar olan gelişim çizgisini hem pozitif hem de normatif hukuk içerisinde karşılaştırmalı olarak inceleyerek gerekli olan saptamaları yapar. Bunu yaparken de geleneksel kontrol mekanizmalarının, insan davranışı ve tutumu üzerindeki etkisini kapsamlı nitel saha araştırmalarıyla analiz eder. Dolayısıyla, insan doğasının bir istenci olabilen örf, adet, inanç biçimleri, ahlak...gibi yerleşik geleneksel kontrol araçları antropolojinin özüne ait niteliklere sahiptir.

Antropolojik literatüre göre kültür, genel anlamda insanın maddi ve manevi tüm unsurlarını içinde barındıran yaşama dair her şeydir. Diğer bir ifade ile kültür, insanın doğal ve sosyal çevresi ile karşılıklı ilişki içinde yarattığı anlamlar ve değerler bütünüdür. Hukuk olgu-

sunu ise insanın yaşam biçimini düzenleyen normlar bütünü olarak kabul edersek bu durumda kültürel hukuku, her topluluğun kendine özgü sosyal ve kültürel yapısına göre ortaya koyduğu kurallar bütünü olarak açıklayabiliriz. Hukukun kültür alanı içinde incelenmesi hukuku, kültürel farklılıklara göre (Sümer,1998:314), değişimini ve gelişimini anlayabilmektir. Bu noktada kültür ve hukuk kavramlarının odak noktasını *kültürel görecelik*¹ düşüncesi oluşturduğunu varsaydığımızda bu kavram, milli kültür ya da daha dar anlamda kültürel kimlik, etnisite gibi alt kültürel kimliklerle açıklanabilmektedir. Yani davranışların ve tutumların, kültürel görecelik ya da kültürel öznellik gereği toplumdan topluma farklılık gösterebilmesidir. Bu kapsamda değerlendirdiğimizde her topluluğun kendine özgü bir toplumsal yapısı ve buna uygun hukuksal düzenlemeleri bulunabilmektedir.

Kültürel hukuk kurallarının en önemli özelliği, bağlı olunan sosyo-kültürel yapıya göre-yani belirli bir davranışın, topluluk nezdinde kabulü ve reddi noktasında- yaptırımın ölçütüne bağlı olarak değişebilmesidir. Kültürel hukukun yukarıda varsayılan kuralları ile yasalar, bazı toplumlarda iç içe geçerken, bazı toplumlarda ise kesin çizgilerle birbirinden ayrılmaktadır. Örneğin, Ortadoğu ve Afrika'nın çoğu bölgesinde şeriata dayalı dini ve örfi kurallar veya İngiltere'de olduğu gibi örfi nitelikteki kurallar yasa hükmünde iken, buna karşın pek çok batı toplumunda yazılı ve yazılı olmayan hukuk kuralları birbirinden tamamen ayrı düşünülmektedir. Yani kültürel hukuk, toplumların geleneksel anlayışı olan bağlılığına, yerleşik yapısına göre toplumsal veya kamusal ya da her iki alanda geçerliliğini sürdürebilmektedir. Ya da kültürel hukuku bir yönüyle yasaların tanımlayamadığı veya boşluk olarak adlandırdığı durumlarda düzenleyici bir işlem olarak görebiliriz.

Diğer yandan, pek çok geleneksel hukuk² kuralının ve kanunların birbirleriyle örtüştüğü (adam öldürme, hırsızlık yapma... gibi suç

¹ Antropolojik kaynakta kültürel görecelik (kültür alanı) olarak da ifade edilen bu yaklaşım, her toplumun kendine özgü kültürel kalıpları, kültürel farklılıkları olabileceğini savunarak gruplar arasındaki bağımsız ayrıma dikkat çekmiş ve her kültürü, kendi koşulları (örf, davranış biçimleri, adet, inanç, hukuki düzenlemeler...) içinde incelemenin gerekliliği üzerinde durmuştur (Haris, 1988:590; Miller,2005:8).

² Çalışmada geleneksel hukuk kavramı ile kültürel hukuk kavramı birbirine benzer ya da aynı anlamda kullanılmıştır.

türleri her iki norm anlayışında da suçtur), aralarındaki temel farklılığın ise çoğu durumda yaptırımlarda farklılaştığı göze çarpmaktadır. Yaptırımlar ise toplumsal düzenin işleyişi bakımından bireyi(leri), yasalar veya kültürel normlar vasıtasıyla topluluğun belirlemiş olduğu kurallara uymaya zorlamaktadır. Topluluktan dışlama, ayıplama... gibi düşük dereceli yaptırımlar olabileceği gibi şiddet içerikli yaralama ve hatta ölümle sonuçlanan yaptırımlara da rastlanabilmektedir. Ülkemizde özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde görülen kültür veya töre suçları olarak atfedilen, suçun kültürel boyutunu yansıtan, namus ve kan davası adı altında işlenen cinayetler buna örnek teşkil edebilmektedir.

II. Suç Olgusunun Kültürel Boyutu

İlkel topluluklardan günümüz topluluklarına kadar insanlık tarihi pek çok aşama kaydetmiştir. Kominal yaşamamın getirdiği yaşam düzeninden, yerleşik yaşama oradan da modernitenin hakim olduğu günümüz toplumsal yaşamı ortaya çıkarmıştır. Ancak bu demek değildir ki, her topluluk aynı sosyal ve kültürel yaşam evresinden geçerek bugünkü manada toplumları meydana getirsin. Birçok toplumsal yapı, bu değişimi belli bir dönemde hızlı olarak kabul ederken ve o şekilde uygularken, birçok topluluk bu değişim hızının gerisinde kalmıştır. Günümüzde bile komünal yaşamın hakim olduğu avcı-toplayıcı gruplara rastlanabilmektedir.

Süreç içinde teknolojiye, ekonomide, düşüncede, eğitimde, örgütlenme biçiminde... yaşanan hızlı gelişmeler geleneksel normlara ve yasalara farklı bir algılayış getirmiştir. Modernitenin var olduğu sanayileşmiş toplumlarda bu algılamamın bir sonucu olarak geçmişe dayalı örf, adet, tutum, görenek... gibi geleneksel yaşam tarzıyla özdeşleşen alışılmış davranış biçimleri büyük ölçüde terk edilerek yerine yazılı hukuk normlarının baskın olduğu bir realiteye bırakmıştır. Buna karşılık bu değişim sürecine ayak uyduramayan toplumlar ise ya geçmişten gelen geleneksel davranış kalıplarını devam ettirmişler ya da Anadolu toplumunda olduğu gibi bir tarafta geleneksel yaşam biçimi, bir tarafta modernitenin hakim kılındığı (veya kılınmaya çalışıldığı) bir anlayış hakim olmuştur. Dolayısıyla geleneksel anlayışın benimsendiği, kültürel değerlerin ön plana çıkarıldığı bu gibi toplumlarda

veya toplumların alt kültürlerinde yazılı olmayan, geçmişten süregelen alışılmış davranış kalıpları suç ve suça yönelik yaklaşımların da belirleyicisi olmuştur.

Her toplumda davranışları yöneten, toplum bütününe ait normlar olduğu gibi; sadece belirli gruplar tarafından oluşturulan kültürel ve diğer sosyal farklılıklara bağlı olarak değişkenlik gösteren uygulama araçları bulunur. Bunlar daha çok o topluluğa özgü kültürel değerleri yansıtır. Bu yönüyle kültürel öğeler(ya da dinamikler), toplumsal işleyişin resmi olmayan kurallarıdır. Kuralları ise bireyin içinde yer aldığı sosyal ve kültürel yaşama uyumu sağlamak adına kişinin nasıl davranması gerektiğinin ortak bir algılanışı bir ölçütü olarak görebiliriz. Ya da kurallar, bireyin diğer bir kişi veya toplulukla olan ilişkilerini düzenleyen ve bunların sınırlarını belirleyen- herhangi bir olay ya da durum karşısında nelerin yapılmaması gerektiğini ya da nelerin nasıl ve ne şekilde yapılması gerektiğini öngören- yaklaşımlar bütünü olarak açıklayabiliriz. Dolayısıyla kuralları, insan ilişkilerini düzenleyen, ona topluluk kimliği kazandıran ve bu ilişkileri bir o kadar da sınıflandıran ilkeler bütünü olarak görebiliriz (Lull, 2000:75-78).

Normlar, bir topluluk içinde kontrol mekanizmasıdır ve toplum, bireylerin öngörülen bu kurallara uymalarını bekler. Böylece var olan düzenin güvence altına alındığı ve toplumun anlaşmazlıktan doğan çatışma ya da kaos ortamından uzaklaştırılacağı varsayılır. Ancak bu demek değildir ki toplulukça düzenlenen her kural doğru bir anlayıştır. Uygulanan kurallar ve yaptırımlar hatalı davranışları düzeltirken, anlaşmazlıkları çözerken; buna karşın başka eşitsizliklere, anlaşmazlıklara hatta başka suçlara neden olabilir. Yani yasalar çerçevesinde veya geleneksel anlayışla oluşturulmuş bir uygulama biçimi kişinin/ kişilerin arzu ve ihtiyaçlarını karşılayamayabilir (Bates,2009:427-428).

Bir toplumda sapma ya da ahlak dışı olarak nitelendirilen bir davranış biçimi diğer bir toplumda kabul görebilir. Bu aşamada suçun, görecelik kavramıyla ifade edilmesi noktasında hareket tarzımız ne olmalıdır? Suç ve onu oluşturan nedenleri incelediğimizde ortaya çıkan en önemli sorun, suçun ne ifade ettiğinin tam olarak açıklanamamasıdır. Çünkü suçun bazı kesin çizgileri hariç(cinayet, gasp, terör...) suç olarak tanımlanması o topluma ait yasalar çerçevesinde veya geleneksel yaklaşım ile mümkün olabilmektedir.

Diğer yandan, bir diğer tartışma odağı da normlar arasındaki farklılıkların suç eylemini açıklamadaki açmazlığıdır. Acaba bir suç geleneksel kurallara göre mi? Yazılı kanunlara göre mi? Yoksa her iki normu içine alan bütünsel yaklaşıma göre mi? Tanımlanmalı ve açıklanmalıdır. Aslında her üç yaklaşımda kendi içinde doğruları barındırmakta ve bu durum toplumlar arası sosyo-kültürel farklılıktan kaynaklanan bir sonuç olarak ortaya çıkabilmektedir. Bir klan ya da aşiret örgütlenmesinin olduğu soya dayalı siyasal sistemlerde geleneksel kurallar daha katı bir şekilde uygulanırken; buna karşılık modern siyasal sistemlerin hakim olduğu yönetim unsurlarında geleneksel kurallar dikkate alınmakla birlikte esas olan evrensel nitelikli yazılı hukuk normlarının geçerli olduğunu söylemek pekala yanlış olmayacaktır. Her iki norm arasındaki temel ayrım ise çoğu durumda işlenen bir suçun cezai yaptırımlar bakımından karşılığının bulunmasındaki farkta yatar. Bir suç türü, yasalarca belirlenen yaptırımlara tabi tutulurken, aynı suça karşılık verilebilecek ceza geleneksel kurallarda topluluk tarafından dışlanma ya da ayıplama şeklinde karşılık bulabilir. Ya da töre adı altında işlenen bir cinayet suçu, yasalarca ve çoğu durumda insani nedenlerden ötürü kişice(lerce) suç olarak kabul görür. Ancak sosyal ve kültürel algı, topluluk içinde işlenen bu şiddet suçunu nedensellik ilişkisine bağlayarak (kan davası, namus cinayeti...) kabul edilebilir bir eylem biçimi olarak düşünebilir. Aslında her iki kuralda o toplumun koşullarına göre hazırlanmış ve ortaya çıkmıştır (normların yanlış yorumlanması ve istisnai durumlar hariç). Dolayısıyla bir davranışın suç olarak nitelendirilmesi ve kabul edilmesi toplumdan topluma veya kişiden kişiye değişkenlik gösterebilir.

İlkel topluluklarda hukuk ve ona ilişkin kurallar, grubun süregelen geleneksel anlayışına (inanç biçimi, alışılmış davranışlar, örfler, mitler...) göre biçimlenmekte ve bireye, sosyal-kültürel çevre tarafından daha ziyade kalıplaşmış davranış örüntüleri ve tutumlar olarak aktarılmaktadır. Geleneksel yaklaşımda normlar, alışkanlıklar, geleneklere bağlılık, buyruklara saygı, davranış örüntüleri... kavramları bir bütün olarak töreyi ifade ederken, bunun yanında grup duygusu, ahlaki normlar, tabu olarak kabul edilen değerler ve ortak sorumluluk ilkesi...gibi yaklaşımlar törelere bağlılığı güvence altına alan öğeler olarak kabul görür. Aynı zamanda töreler, salt toplulukların hukuki işlerliğinin yanında onların yönetim, ahlaki, karşılıklı ilişkiler...gibi

topluluğu bir bütün halinde algısını (kollektif tepkisini) ve yaşayışını temsil etmesi bakımından yasalara göre çok daha önemli bir olgudur.

Yani bir tarafta modernleşmenin getirdiği yasalar, diğer bir tarafta sürdürülen davranış kalıpları, suç ve suçlu arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmakta ve tanımlamaktadır. Örneğin bir hırsızlık suçu, avcı-toplayıcı gruplarda veya cemaat tarzı örgütlenme yapılarında çok az görülmektedir. Komünal yaşamın benimsendiği gruplarda besinin ortak tüketilmesi ve çalınacak ortada bir eşya olmaması nedeniyle hırsızlığa ihtiyaç duyulmamaktadır. Cemaat yapılanmalarında ise bu tip suçlar, kolektif anlayış içinde tepki görmekte ve ahlaki ve dinsel yönü dikkate alınarak ağır yaptırıma tabi olabilmektedir. Birey yaşam alanı olarak belirlediği ortamdan böylesi bir durumda dışlanacağını, saygınlığını yitireceğini ve akraba çevresinden maddi ve manevi her türlü yardımdan yoksun kalacağını bilmektedir (Malinowski,1998;Wells,1994).

Benzer bir örneği şiddet suçları içinde verebiliriz. Örneğin Eskimo, Dobu gibi bazı ilkel toplumlarda cinayet eylemi suç olarak kabul görmez. Oysa dinsel inanışlara bağlı olarak topluluk için önem arz eden *tabunun* veya *sembolün* çiğnenmesi doğaüstü varlıklara veya atalarının ruhlarına karşı yapılmış büyük bir saygısızlık ve günah olarak kabul edilir; keza *büyücük* suçu da kabilenin tümüne karşı yapılmış büyük bir suç nedeni olabilmekte ve klan üyesine ölüm cezası verilebilmektedir (Malinowski, 1998). Örneğin, Güney Pasifik Papua Yeni Gine’de Biami olarak adlandırılan avcı-toplayıcı bir grup için yamyamlık 1972 yılına kadar yemek kültürünün bir parçası olmuştur. Günümüzde ise bu topluluk yamyamlığı, bir kişinin büyücülük ya da cadılık yapması, kurban hakaret etme biçimi veya karşı kabileden intikam alma amacıyla yenilmesi olarak açıklamaktadır. Eskimolarda ise yük taşımayan ve iş görmez olarak kabul edilen ailenin yaşlı üyeleri, çocukları tarafından ormana götürülür ve öldürülürdü. Aynı durum, ritüelin bir parçası olarak insanın kurban edilmesi olayında da meydana gelmiştir. Uganda’nın köylerinde güç, sağlık ve refah anlayışının getirdiği bir inanışa bağlı olarak kabile büyücüleri tarafından çok sayıda çocuk kurban edilmiştir. Bu durum günümüzde de devam etmektedir. Keza yakın geçmişimizde Meksika ve Brezilya’da ortaya çıkarılan toplu mezarlarda yapılan incelemelerde de aynı durumu görmek olasıdır. Bütün bu yaşanırlar birer şiddet içerikli bir cinayet suçu olup o kültüre özgü bir davranış modeli-mevcut kültürün bir parçası ya da yaşam biçimi olarak kabul gören anlayışlar- olarak karşımıza çıkmaktadır.

İlkel toplumlarda büyük ölçüde törenin çiğnenmesi davranışın neden olduğu sonuca göre değerlendirilmektedir. Eğer ortada zarar ve ziyandan doğacak bir mağduriyet varsa sebebine bakılmaksızın bu giderilmelidir. Ya da ortada bir kasıt yok ise Filipin yerlilerinde olduğu gibi zarar talep edilmeyebilir. Suçun tasarlanarak işlenmesi ise bazı ilkel topluluklarda cezanın arttırılma sebebidir. Yani, bu tür topluluklarda yaptırımın ne şekilde olacağı topluluklar arası değişkenlik gösterebilmektedir. Bu durum ekseriye geleneksel normların yorumlanması ve uygulama noktasındaki farklılıktan kaynaklanır. İlkel toplumlara göre daha karmaşık bir yapılanma gösteren cemaat, aşiret ve klan gibi örgütsel sistemlerde ise suçu işleyen kişiye uygulanacak cezai müeyyide topluluğun oy birliği veya klan liderinin eğilimleri doğrultusunda verilir. Cezalar mağdur olan kişinin ve onun bağlı olduğu birliğin beklentilerini karşılayacak şekilde olmalıdır. Aynı zamanda işlenen suç eylemi, kendi aşiretinin harici bir diğer cemaat ya da aşirete karşı yapılmış ise kolektif anlayış içinde diğer cemaat üyeleri birleşerek ortak tavır alabilir ve böyle bir durum aşiretler arası kan davasına dönüşebilir (Bicchieri,2006; Garland, 2001; Wells, 1994).

Geleneksel yaşam biçimin benimsendiği toplumlarda ya da onların alt kültürlerinde yer alan akraba grupları, klan veya aşiret örgütlenmelerinde ahlaki kaideler veya sürdürülen davranış biçimleri, yasalara göre daha fazla uygulama alanı bulan hatta onların yerlerine geçebilen toplumsal denetim aracıdır. Bu tür topluluklarda uygulanan kuralların ihlali durumunda cezalar çoğu kez, toplumsal baskı, yani suçun türüne göre yerme, dedikodu, kişiyi dikkate almayarak yalnız bırakma, dışlama veya inançlara dayalı ahlaki yaptırımlar şeklinde olabilmektedir. Öldürme cezası ise fazla uygulanmamakla birlikte, yinede intikam amacıyla görülebilmektedir. Örneğin kan davası, pek çok kültürde karşılaşılabileceğimiz-özellikle geleneksel topluluklarda-sosyo-kültürel kaynaklı bir şiddet suçu olma özelliğini korur (Bates, 2009: 423-428).

Suç kavramının kültürel bir olgu olarak incelenmesi suçun, çeşitli sosyal ve kültürel sebeplerle ilişkili olarak, kültürel yönden kişinin bağlı olduğu ve doğumuyla hazır bulduğu ya da sonradan yaşam alanı olarak kabul ettiği çevre koşullarına bağlı olarak farklılık gösterebilmesidir. Bu yönüyle kültür, kişinin bağlı olduğu gruba özgü, yönelen eylem şekli ile bireyin, kişilik yapısını etkileyebilmekte ve kül-

türün etki yaptığı sosyal ve kültürel çevreye bağlı olarak negatif (sosyal normları yozlaştırarak) ve pozitif unsurlarıyla kişiyi etkileyebilecektir. Diğer bir mana ile bireyin yer aldığı topluluk içerisindeki davranış ölçütlerinin/kalıplarının nasıl olacağı konusunda, kültürün baskın bir yapı öngörmesi kişinin suça teşvik veya suçtan isnat noktasında önemli bir belirleyicilik sağlayacaktır.

III. Kültür, Suç ve Kontrol: Töre Suçları Örneği

Örgütlenme yapısının basit, yönetim unsurlarının gelişmemiş olduğu toplumlarda (özellikle klan kültürünün hakim olduğu ilkel topluluklarda ve soydanlık ilişkisinin yoğun olarak yaşandığı kabile, aşiret gibi örgütsel yapılanmalarda), yazılı olmayan normlar ve onunla ilişkili yaptırım uygulamaları suçu açıklamaya ve önlemeye yönelik önemli araçlar olabilmektedir. Bu tür topluluklarda kişi ve topluluk arasındaki ilişkilerin sürekliliği ve kalıcılığı, töre adı altında kavramsallaştırılan, büyük ölçüde kültürün şekillendirdiği sosyal ve kültürel normlarla sağlanmaktadır.

Töre kavramı, daha çok geleneksel toplumlar olarak ifade edilen kabile veya aşiret (akraba) örgütlenme yapısına sahip, dışı kapalı ve küçük ölçekli toplumlarda görülür. Töre genel anlamda, belirli bir grup ya da toplulukça benimsenen veya soyun ortak değerlerini ifade eden ve nesiller arası sürdürülebilir ortak davranış kalıpları ve tutum biçimidir. Bu bağlamda, töre kaynaklı şiddet suçlarını incelediğimizde topluluğun veya grubun değerlerine göre şekillenen bir yapı ve bu yapının ortaya koyduğu, doğruluğu veya yanlışlığı tartışılmayan kolektif bir anlayış biçimi vardır. Bir grupça benimsenen ve yerleşmiş olan gelenekler, görenekler, dini algılayışlar, soya dayalı informel örgütlenme biçimi, cinsiyetler arasındaki keskin rol ayrımı gibi sosyo-kültürel yaşamı düzenleyen ortak davranış ve tutumların uygulanması töre olarak kabul edilebilir. Kabul noktasında toplumlararası anlam ve önemi değişkenlik gösteren, sosyo-kültürel yapı içinde kimine göre bir kanun kimine göre bir gelenek ya da ahlaki bir norm olarak kabul gören yaklaşım şeklindedir. Töre cinayetleri ise, bu ad altında yapılan ya da sebep gösterilen şiddete dayalı suç türüdür. Bu tür cinayetleri işleyen kişiler ekseriye, intikam alma ya da ailenin şerefini/namusunu kurtarma duygusu ile hareket etmektedirler.

Ataeril yapıdan kaynaklanan, cinsiyet temelinin eşitlik ilişkisine dayanmadığı ve bu yapının katı olarak uygulandığı alt kültürlerde her türlü norm anlayışının töre adı altında uygulama ortamı bulması olasıdır. Bu tür suçları tam anlamıyla çözümlmek için toplumsal yaşamda o topluluğa ait cinsiyet rollerinin tam anlamıyla anlaşılması gerekir. Toplumsal yaşamda bireylerin cinsiyet rolleri etnisiteye, ekonomik fonksiyonlara, çevresel şartlara, dine ve geleneksel yaklaşıma göre değişebilmektedir. Yaşanılan alanda kadına ve erkeğe biçilen rolün farklı olması çoğu kez çocukların da bu rolü kabullenmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, toplumun kız ve erkek çocuklarına biçtiği rollerin farklı olması, beraberinde erkeklerin kontrolünde kadın ve onun cinselliğine odaklı namus kavramının ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Topluluk içi böylesi bir anlayışın yerleşik hale gelmesinin temel gerekçelerinden biri ise töre uygulamalarına toplumun yaklaşım biçimi, ikincisi ise kadınların hala davranış biçimlerinin uygulanma noktasında mülkiyet ilişkisine bağlı olmasıdır (Bates, 2009: 320-322; Majab and Abdo, 2006:3-7).

Ancak bu demek değildir ki, ekonomik özgürlüğe sahip her kadının yetiştiği çevresel koşullardan bağımsız hareket eder; çok iyi eğitim almış ve maddi olanaklara sahip kadınlarda şiddete uğramakta hatta töre cinayetleriyle yaşamlarını yitirmektedirler. Bu iki anlayış arasındaki organik bağı koparmak ise çok zor olmaktadır. Tüm toplumlarda görülebilen-batılı toplumlarda kısmen görülmekte- kan davası ve namus cinayetleri, özellikle Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Güney Asya'da çok daha yaygındır.

Uzunca geçmişi bulunan bu tür cinayetlerin kökenini devletsiz toplumlar olarak niteleyebileceğimiz ilkel toplumların yaşam biçimlerine kadar götürebiliriz. Komünal yaşamın getirdiği kabile yaşamında grup üyelerine uygulanan cezai yaptırım, geçmişten süregelen töre adı verilen geleneksel davranış biçimlerine göre sürdürülürdü. Devletsiz toplumlar olarak niteleyebileceğimiz ilkel toplumlardan, kısmen örgütlenme yapısına geçen eskiçağ toplumlarına kadar (Hitit, Sümer, Antik Yunan, Babil...) töre adı verilen kurallar toplumun yönetim yapısında uygulanabilen cezalar olarak kabul görmüştür. Keza bu durumu geçmişte kurulan birçok Türk devletinin hem yönetim hem hukuki yapısında da görmek olasıdır. Yazılı yasaların tam olarak neredeyse hiç olmadığı bu dönemlerde cezai uygulamalar daha çok sultanlar ve

krallar tarafından ya da toplumca benimsenmiş ve yerleşmiş birtakım kurallar çerçevesinde verilmekte ve uygulanmaktaydı.

Sanayi devrimiyle birlikte örgütlenme yapısını büyük ölçüde tamamlamış ve büyük ölçüde hukuki otoritenin hasıl olduğu toplumlar ortaya çıkmıştır. Buna karşılık soya dayalı aşiret (akrabalık) örgütlenmesinin yer aldığı ülkeler (Ortadoğu'daki ve Afrika'daki birçok ülke) ve diktatörlükle yönetilen birçok devlette töre adı altında yapılan cezai uygulamalar halen devam etmektedir. Bazı devletlerde ise evrensel nitelikte hukuki düzenlemeleri yanında, kendi içsel dinamiklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkabilen, geçmişten gelen kemikleşmiş veya öyle varsayılan alt kültürün benimsediği davranış ölçütleri bulunmaktadır. Töre adı altında kavramsallaştırılan bu uygulamalara en güzel örneklerden biri olarak ülkemizi verebiliriz.

Töre kelimesi Türkçe'de ar, namus, iffet kelimelerine eşanlamlı olarak kullanılır. Namus kelime anlamı itibariyle daha çok cinsel onurla anılarak *aile namusu* veya *aile şerefi* ya da hepsini kapsayan *töre* kavramlarıyla özdeşleşmiştir. Arapça ve farsça kelimelerden ödünç alınmış olan bu terimler, cumhuriyetin ilanından sonra da Türkçe literatürde yer alan benzer birçok kelimeyle de ilişkilendirilmiştir. Temelde tüm bu anlamlar: şeref, onur, gurur, iffet, haysiyet aynı anlamda ve yaygın olarak kullanılan sözcüklerdir; ancak şeref yerine tercih edilen terim gurur sözcüğüdür. Örneğin bir olayın meydana gelmesi durumunda birisine atfen gurur meselesi yaptı denilir, şeref meselesi değil. Namus ve şeref kavramlarında grup değerleri son derece önemlidir. Bir kadının onurlu davranması bütün ailenin namusuna sahip çıktığı/koruduğu anlamına gelir. Namusun kaybindan bütün aile sorumludur-namus meselesi ya da onur davası olarak nitelenir- ve genellikle bekâret ve cinsel sadakat ile temsil edilir. Aynı şekilde şeref meselesi de grup değeridir. Bir adamın bireysel olarak şerefini kurtarması ailenin tümünün şerefini kurtarması anlamındadır. Çoğu durumda namus suçu, kişinin aile ve efradının namusunu veya şerefini kirlettiği düşüncesine bağlı olarak işlenen cinayetlerdir (Eck,2003:19-25; Wikan,2008:49-50).

Töre cinayetlerinin diğer bir şekli de kan davası cinayetleridir. Namus davalarından farklı olarak kan davaları bireysellikten ziyade, organize olan bir grup ya da topluluğun öfke ve intikam güdüsünü bastırmak amaçlı yapılan eylemler olup kolektif bilinçle hareket etme

duygusu daha belirgindir. Geleneksel topluluklarda akrabalık ilişkilerinin yoğun olarak yaşanması, kolektif hareket etme davranışını geliştirmiş ve bu durum şiddete dayalı kan davası ve namus adı altında işlenen cinayetlerin sayısını arttırıcı etken olmuştur. Orjininde *intikam* alma arzusu bulunan kan davası olayları, *göze göz, dişe diş* ilkesi uyarınca şiddet içerikli bir öldürme eylemidir. Bu eylem, kan bağına sahip bir kişinin öldürülmesinin karşılığı olarak, karşı aileden (soya dayalı gruptan) bir bireyin öldürülmesiyle sürdürülen zincirleme cinayetlerden oluşur. Tercihen öldürülecek kişi erkek, ailede etkisi fazla ve çalışan biri olmalıdır. Cinayetler arası dönem çok uzun olabilir; bazen yirmi bazen de daha fazladır (Bicchieri, 2006; Eck, 2003; Garland, 2001; Tezcan, 1981). Kültürel, psikolojik, ekonomik veya her üç unsurun da yer aldığı birçok neden etkili olabilmektedir: arazi anlaşmazlıkları, kıt kaynakların paylaşılmasındaki sorunlar, namus meselesi (kız kaçırma...) ya da onur meselesi gibi...

Kan davası ve namus cinayetlerinin çıkış noktası genelde küçük ölçekli ve kırsal alanlar olmasına rağmen, bu tür olayların devam etmesi göç eden bireylerin aynı sorunları kentlere hatta ülke dışına taşınmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, kan davası ve namus cinayetlerinin sürdürülmesi sonucu Hollanda'da 1975-1982 yılları arasında ülke dışına göç eden dokuz Türk öldürülmüştür (Eck, 2003:32). Halen de kökeni töreye bağlanan cinayetlere yazılı ve görsel basında *sıkça rastlanmaktadır*. Bu durumun temel sebebi olarak öç alma duygusunun yerleşik olmasına ve adalet sistemine duyulan güvensizliğe bağlanabilir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Küçük ölçekli ve iş bölümünün basit olduğu topluluklarda anlaşmazlığın çözümü, çoğu durumda anlaşmazlığa karışan bireylerin beraber kabul ettikleri ortak değerlerin kabul edilmesi ve bu yargıların uygulama alanı bularak kuralların yerine geçmesiyle sağlanır. Ancak bu noktada, normatif düzenleyicilerin topluluk geneli kabul edilmesi konusunda bir güç mücadelesi olabilir mi? Kuşkusuz böyle bir soruya verilecek cevap, normatif kuralların toplumdan topluma algılanmasındaki farklılıkların incelenmesiyle ortaya çıkabilir. Aslında, bir toplumdaki kuralların yaptırım biçimi, toplumların örgütlenme yapılarına bağlı olarak anlaşmazlıkların ne şekilde çözümlenebileceği konusunda değişkenlik gösterir. *Örneğin*, devletli toplumlarda yasaya dayalı

bir kontrol mekanizmasının, *çoğu kez iktidar sahiplerince temsil edilmesi ve merkezi bir güç yaklaşımı içinde bulunması* normatif kriterleri karar alma sürecinde dışarıda bırakabilir.

Oysaki ilkel ve geleneksel topluluklarda kurallar daha basit, uygulanabilirlik ölçütü daha muğlak ve kuralların değişkenlik ölçütü daha fazladır. Antropolog Malinowski, bu tür toplumlarda düzenin sürekliliğini, insan davranışları üzerinde kendiliğinden oluşan birtakım sosyal-kültürel kontrollerle sağlandığını belirtmiştir. Ancak bu *tür toplumlarındaki kontrolü* salt davranış örüntüleriyle açıklamak yeterli midir? Böylesi bir sav ilkel toplumlar için yeterli olsa da örgütlenme yapısının ilkel topluluklara göre daha karmaşık olduğu *aşiret örgütlenmelerinde* sosyal kontrolü açıklamak için yeterli olmayabilir. Bununla birlikte, daha çok alt-kültür özelliklerinde görebileğimiz hem kanunların varlığı hem de normatif anlayışın kendine özgü yapısıyla topluluk içinde varlığını devam ettirmesi olayın açıklanması gereken diğer bir yönünü oluşturur.

Hukuk meşruiyetini ve otoritesini bağlı olduğu toplumsal çevreden alır. Bu yönüyle hukukun formel yapısının yanında, kültürel öğeleri içine alan genel bir anlayış içinde temsil edilmesi gerekir. Yani; sadece modern yaşamın gerekli kıldığı bir hukuk düzeni değil, bunun yanında toplumsal kültürden kaynaklı bir mekanizmaya ihtiyaç vardır. Ancak bu noktada yasalarla kültürel normlar arasında bir çatışma olabilir mi? Diğer bir deyişle, toplulukça her benimsenen ve kabul edilen yerleşik kural(lar) dizini üst kültür olarak tanımlayabileceğimiz kanunlar çerçevesinde kabul görmekte midir? Yasa koyucu tarafından çıkarılan kanunların kamu düzenini korumak adına mutlak suretle uygulanmaya çalışılması, kültürel hukuku ve yasaları karşı karşıya getirebilir. Bunun sonucu, kültürel hukuk ve onun dayanak noktasını teşkil eden kurallar, yasalar çerçevesinde kabul edilemez bir anlayış içerisinde değerlendirilebilir. Bu noktada yasa koyucunun kararlarının sınırlılığı tartışma konusu olabileceği gibi, üst kültür olarak niteleyebileceğimiz merkezi örgüt yapısının kabul ve reddi noktasında da diğer bir tartışma konusuna sebep olabilecektir. Dolayısıyla bu durum, toplumların gelişmişlik düzeyine göre süreç içinde o normun kabulü ya da reddi konusunda değişkenlik gösterebilir. Yine de her iki yaklaşım tarzının toplumların ihtiyaçlarına bağlı olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Hukuk bir bakıma sosyal ve kültürel kontrol aracıdır. Kültürel bir olgu olarak hukuk, hukuka kültürel olarak bakmanın önemine işaret ederek kültürel kontrol mekanizmalarıyla ait olduğu topluluğun düzenini sağlamaya çalışır. Aslında insanların komünal yaşamdan modern yaşama geçtiği varsayımdan hareketle kültürel hukuk ve ona bağlı normlar, pozitif hukukun (yasaların) temel dayanak noktasını oluşturur. Çünkü her bir pozitif hukuk uygulamasının kökenini geleneksel hukuktan almaması kaçınılmazdır. Diğer bir deyişle, yazılı olmayan hukuk kurallarını yasaların varlık nedenlerinin biri olarak görmek mümkündür. Hele ki ülkemiz hukuk kuralları açısından değerlendirdiğimizde bu durum daha da net anlaşılacaktır. Örneğin, ülkemizde resmi nikâh yasalar çerçevesinde zorunlu ve geçerli bir evlilik akdi olmasına karşın; resmi nikâh yanında dini nikâh ya da sadece dine dayalı nikâh varlığını sürdüren bir adet ya da uygulamadır. Bu noktada; sadece dini nikah yapılması kanunlar yönünden yapılan evliliğin meşruiyetini tartışma konusu eder ki, böyle bir sonuç medeni hukuk açısından (miras ya da boşanma durumunda) bireyin maddi ve manevi olanaklardan yoksun bırakılmasına neden olabilecektir.

Dolayısıyla, toplumlarda kontrolü sağlamak adına uygulanan hukuk kurallarını; sadece yasalarla açıklamaya çalışmak eksik bir sav olacaktır. Yani toplumları kendi geleneksel yapısı içinde değerlendirebilmek ve böylece hukuka, kültürel bir çözümleme getirebilmek bu eksik yaklaşıma bütünler bir nitelik kazandırabilecektir. Çünkü hiçbir kanun, o topluluğun kültürel yapısını yok sayarak oluşturulamamaktadır. Diğer yandan, mevcut kültürel yapının sosyal ve ekonomik faktörlere bağlı olarak değişmesi, süreç içinde toplulukların gelişmişlik düzeyinin artması ve buna bağlı olarak toplumsal algının değişerek geleneksel toplum yapısından uzaklaşma eğilimi, kültürel hukuk kurallarının ve buna bağlı kontrol mekanizmalarının topluluk genelinde zayıflamasına neden olabilir. Diğer bir mana ile böyle bir sonuç, toplumda ortak davranış duygusunun gücünü yitirmesine ve kültürel normların gerçek anlamda toplumsal ilişkilerde düzenleyici bir disiplin olmaktan çıkarak etkinlik alanından uzaklaşmasına sebep olabilecektir. Ancak bu durum etkinlik yönünde bir azalmayı işaret etse de tümünden geleneksel anlayışın etkisini yitirdiğini söylemekte mümkün değildir.

KAYNAKLAR

- Bates, Daniel G. (2009). 21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji: İnsanın Doğadaki Yeri, Çev: S.Aydın ve ark., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bicchieri, C. (2006). *The Grammar of Society: The Nature and Dynamics of Social Norm*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Eck, C. (2003). *Purified by Blood: Honour Killings amongst Turks in the Netherlands*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Garland, D.(2001). *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*, Chicago: Chicago University Press.
- Hafizoğulları, Z. (2000). *Bir Kültür Ürünü Olarak Hukuk Düzeni*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Haris, M. (1988). *Culture People Nature: An Introduction General* New York: Happer Colling Publishers Inc.
- Lull, J. (2000). *Media, Communication, Culture: A Global Approach*, Cambridge: Polity Press.
- Majab, S., Abdo, N. (2006). *Namus Adına Şiddet: Kurumsal ve Siyasal Yaklaşımlar*, Çev: G.Kömürcüler. In S. Majab & N. Abdo(Eds.), *Giriş, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları*.
- Malinowski, B. (1998). *İlkel Toplum*, Çev: H.Portakal, Ankara: Öteki Yayınları.
- Miller, B. C. (1996). *Aile Araştırma Yöntemleri*, Çev: D.Köksal, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Roberts, S. (2010). *Hukuk Antropolojisine Giriş: Düzen ve Kargaşa*, Çev: E. Koca, Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Sümer, N. (1998). Bir Kültür Ürünü Olarak Hukuk, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 38(1.2): 313-321.
- Tezcan, M. (1981). *Kan Davası Olayları: Sosyal Antropolojik Yaklaşım*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Wells, C. (1994). *İnsan ve Dünyası*, Çev: B.Güvenç, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Wikan, U. (2008). In Honor of Fadime: Murder and Shame, Chicago and London: The University of Chicago Press.